



Szabadfalvi József

A jogbölcselet mint „a jog természettudománya”

Vázlat Pikler Gyula jogfilozófiai munkásságáról

A szociológiai-pozitivisták szemléletmód az elmúlt századfordulón Pikler Gyula működésével érte el magyarországi történetének csúcspontját.¹ A német tudományos felfogással szemben – hasonlóan egykori mesteréhez Pulszky Ágosthoz – ő is elsősorban az akkoriban élen járó angol és francia gondolkodás eredményeinek közvetítésében látta a hazai tudományosság megújítását. Az állam és a jog kérdéseit a természettudományos megalapozású szociológia oldaláról közelítette meg. A jogbölcseletet – Pulszkyhoz hasonlóan – az általános társadalomtudományokat közvetítő diszciplínaként művelte. E mellett Herbert Spencer egyértelmű hatása nyilvánul meg azon gondolataiban, amikor a társadalom fejlődési törvényeiből következtet a jogra. Az angol pozitívizmust a magyar jogbölcseleti hagyománnyal kiegészítő elmélete radikalizálja a spenceri társadalomfilozófiát. A biologizmus helyett a – már Pulszky által is előtérbe állított – pszichologizmus alapjára helyezkedik. Sajátos elméletet állít fel az állam és a jog keletkezésével és fejlődésével kapcsolatban. Ami munkásságában valóban eredeti gondolat, azt csak a hazai érdeklődők ismerhették meg, csupán kevésbé fontos írásai jelentek meg német és angol nyelven. Polgári-radikális nézetei miatt (pl. vallásellenesség, nemzeti mítoszt sértő gondolatok) a konzervatív politikai és egyetemi körök állandó támadásának középpontjában állt. A napi politikában azonban soha sem vett részt.

Már egyik legelső – Spencer jog- és állambölcseleti nézeteit kritikai módon bemutató – írásában körvonalazta jogbölcseleti álláspontját. Egy évvel Pulszky korszakos művének megjelenését követően ekképp jellemzi saját nézőpontját: „Azok, kik, mint magunk is, a természetjog létét tagadják és csak tételes jogot ismernek el, az államhatalomnak természetesen semmi jogi korlátját el nem fogadják és azt állítják, hogy az állam mindent joggá tehet, amit akar...”² E kétségkívül következetes pozitivisták kiindulópontjához Pikler jogbölcseleti felfogásában mindvégig hű maradt.

Bevezető a jogbölcseletbe címmel 1892-ben – huszonnyolc éves korában – tette közzé első jelentősebb művét.³ Jogelméleti propedeutikájának előszavában azt írja, hogy „előismereteket” kíván nyújtani a jogbölcselet műveléséhez, amelyet az általános „társadalmi tudomány”, vagy más néven, „sociologia” részének tekint. Míg a szociológia a társadalom általános törvényeivel, addig a jogbölcselet a „jogi élet” törvényeivel, máshol, a „jog fölött uralkodó tudományos törvényekkel” foglalkozik.⁴ A „mai” jogbölcseletet a jog „tulajdonképeni tudományának”, jogtudománynak nevezi, szemben saját kora helytelen értelmezésével, mely ez utóbbi kifejezést csupán a gyakorlati jogi ismeretek átadására szorítkozó „jogászzattal” azonosítja. A jogbölcselet „tulajdonképpen nem bölcselet, nem philosophia, hanem olyan tudománya a jognak, mint a természettudomány a természetnek, vagy az élettan az életnek, valósággal a jog természettudománya.”⁵ A természetjog (észjog) mint



tudományos tan, illetve a jogbölcselet diszciplínája egyaránt a jogra vonatkozó filozófiai reflexiók tudománya, de míg az előbbi normatív megállapításokat tartalmaz és erőtlet rá a jogra, addig az utóbbi a jog „tudományos törvényeit” vizsgálja. Míg a természetjog a természetből vagy az észből absztrahált metafizikai konstrukciókat vonatkoztat a pozitív jogra, addig a jogbölcselet – pikleri értelemben – pozitív tudomány, amely a jog világának sajátos törvényeit vizsgálja és tárja fel.

Pikler pozitívizmusa comte-i értelemben érvényes, vagyis a jogot, mint társadalmi tényt kezeli. A társadalom fejlődési törvényeiből – a dedukció módszerét alkalmazva – következtet a jogra. A jog társadalmi hatásait vizsgálva jut arra a megállapításra, hogy a jogbölcselet a „törvényhozás tudománya”.⁶ Jóslata szerint a jogbölcselet távlatosan a tudományos törvényhozás egzakt tudományává válik, mely megtanítja a törvényhozókat arra, hogy egy társadalomban, adott körülmények között milyen törvényeket kell alkotni, ezáltal szolgálva a törvényhozás tökéletesítését.

Könyve legterjedelmesebb fejezetében leszámol a természetjogi és a hazai jogi gondolkodásban még mindig virulens észjogi irányzatokkal. Az észjogtudományt a római jog leegyszerűsített összességéből merített aktuális politikai tételektől áthatott irányzatnak tekinti. Szerinte a természetjog az emberiség történelme során visszatérő sajátos gondolkodási mód, amely révén a jogászok koruk küzdelmeit vívták meg, és magyarázatot adtak a keletkező új jogintézményekre. Az ideális jog fölvezetését Pikler nem tekintette feladatának. Érvelési rendszerének hibája azonban, hogy mégis fölállít egy relatív értékmérőt a jog számára, amely akár a tételes, állami jog helyességét is kritizálhatja. Az emberek cselekedeteik során – beleértve a jogalkotást és jogalkalmazást – „saját boldogságukat akarják (...) előmozdítani.”⁷ A vágyak és érdekek kielégítésében, mint általános társadalmi tendenciában, találja meg a boldogságát minden egyes ember. Művének sarkalatos tétele szerint cselekedeteinkkor „jogérzetünkre” hallgatunk, amelynek racionális magváig nem lehet eljutni.⁸ A jogérzet meghatározásakor az ember boldogságra törekvésének benthami formuláját veszi alapul, amikor azt írja, hogy „minden ember legvégső vágya mégis csak a boldogság és jogérzetét is csak azért követi, mert ez boldogítja.”⁹ Vagyis a jogérzet nem más, mint a folytonos emberi boldogságkeresés egyik megnyilvánulása, illetve a jog végső forrása.¹⁰ Míg a természetjogi gondolkodás egy bizonyos jogi meggyőződés helyességét, kizárólagos igazságát hirdeti, addig a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy a társadalom egyes tagjainak jogérzete ugyanazon kérdésekre vonatkozóan nagyon eltérő lehet.¹¹ A jogérzet tudományosan nem magyarázható és igazolható, de megítélése szerint erre nincs is szükség: „A jogérzet mélyen benn van az emberi lélek belsejében és nem szorul logikai bizonyítékokra.”¹² A jogérzet végső alapjai helyességét tehát nem lehet bizonyítani.¹³ A természetjogi tanok között a legpozitívabb hangon – az ekkortájt a progresszív hazai társadalomtudományi gondolkodás számára alapvető viszonyulási pontot képező – Spencer „fejlődéstani evolucionisztikus természetjogáról” nyilatkozik, amelyet az utilitarista hagyomány folytatójának tekint.¹⁴

Pikler jogbölcseleti bevezetőjében az emberi cselekedetek törvényszerűségeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „az emberi cselekedetek is (...) az anyag mozgásai közé tartoznak.”¹⁵ Az emberi cselekmények törvényszerűségéből folyik, hogy a jog léte is törvények uralma alatt áll: „A jogi élet ugyanazon törvényszerűséggel megy végbe, mint az egyéni test élete, vagy mint a szerves testek változásai, vagy mint egy gép mozgásai.”¹⁶ A különbség csak annyi, hogy a jogi élet törvényei nehezebben állapíthatók meg. E



1 tudomány és társadalom

törvények rekonstruálására, s a jogfejlődés tudományos vizsgálatára hivatott tudomány a jogbölcselet.

Már e művében sejteti az 1910-es évek során érdeklődése középpontjába kerülő pszichofiziológiai szemléletmódot, amely sajátos biologizmusban ölt testet: „Az idegfolyamatok, amelyek az emberi testben végbemennek és nyomukban beálló emberi cselekvények is egy formáját, módját képezik (...) [az] energia-átváltozásnak.”¹⁷ Organikus társadalom-felfogása szerint „a társadalom anyagrészeknek aggregátuma (csoportosulása) és (...) a társadalom folyamatai anyagrészek együttes hatásából és egymásra hatásából állanak.”¹⁸ A jog és állam „fejlődéstanának” vázlatos áttekintése kapcsán maga is kijelenti, hogy Pulszky és Spencer elméleti téziseit követi. Ugyancsak e két gondolkodót említi és tételeit interpretálja, amikor a jogbölcselet „alaptételéről” szól. E szerint az államot és a jogot egyaránt a társadalom tagjainak természete határozza meg és semmiféle változás sem következik be az állami életben az egyének természetének megváltozása nélkül. A jogbölcseletnek ezért a jog és az emberi természet szoros összefüggését kell a legrészletesebben vizsgálnia.

Fő jogbölcseleti művének *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* címmel 1897-ben megjelent művét tekinthetjük.¹⁹ Pikler tulajdonképpen jogelméletét – a „belátásos elméletet” – e könyvében fejti ki részletesen. Munkájában a benthami és spenceri hatások mellett explicit módom elkötelezi magát a marxi „materialisztikus történeti felfogás” mellett, mely „igen közel áll” a művében kifejtett tételekhez.²⁰ Mindazonáltal Pikler itt is kellő távolságtartással és kritikai módon viszonyul a számára még oly vonzó nagy gondolkodók elméleti tételeihez. Míg korábbi művében a természetjogi (észjogi) tanok éles kritikusként lépett föl, addig e könyvében a történeti jogi iskolától („ösztonszerűségi iskola”) eredeztetett – főképpen Friedrich J. Stahl felfogásával fémjelzett – és általánosan elterjedt felfogással szemben fogalmazza meg saját elméletét, amely szerint az emberek nem ösztönszerűen, hanem „célszerűségi belátásuk” alapján cselekszenek: „az emberek azért alkották meg a jogot és azért alkotnak további új intézményeket, azért tartják fenn, vagy változtatják meg a jogot, mert azt gondolták, illetőleg gondolják, hogy ez a cselekvésük célszerű, az élet szükségleteinek kielégítésére alkalmas.”²¹ E művében megkísérli föloldani a „jogérzet” korábban használt fogalmának agnosztikusságát, amikor az embereket olyan lényekként ábrázolja, mint akik társadalmat és jogot azért létesítenek, mert célszerűnek és racionálisnak tartják. A jogérzet attól függ – érvel Pikler –, hogy az emberek céljuk kielégítésére milyen jogot tartanak célszerűnek, milyen jog létrehozását „látják be”.²² Az igazságosság sokszor hangoztatott magasztos elve sem egyéb, mint az emberi szükségletek összeütöközése esetén alkalmazott legcélszerűbb döntésben megjelenő elv.²³ A belátás tehát nem az elméletek helyességére vonatkozik, hanem a cselekvési szabályok hasznosságára, hiszen a „spekulációk csak utólag keletkeznek, miután az emberek az illető intézmények hasznosságát belátják.”²⁴ Az elméletek csak a cselekvések helyességének általánosításaként alakulnak ki.²⁵

A jog kialakulása és működtetése kapcsán kiemeli, hogy a jog révén a társadalom egy csoportja – más helyütt az állam – az embereket az érdekeinek megfelelő viselkedésre kényszeríti.²⁶ Vagy miként definíció-szerűen megfogalmazza: „a jog oly kényszerrel biztosított szabályok foglalata, amelyek azt célozzák, hogy emberek oly viseletet tanúsítsanak, amely más emberek érdekének megfelel.”²⁷ A jog egyik fontos differencia specifikájaként elemzett kényszer azonban meglehetősen összetett hatást gyakorol a társadalomra, hi-



szen számos olyan kérdést szabályoz, mely a társadalom többsége érdekét szolgálja, és a közösség többsége belátja, hogy annak szabályai „kölcsonösen jó” (közös) célt szolgálnak.²⁸ Ennek következményeként állapítja meg, hogy „[a] jog legnagyobb része azok beleegyezésével jön létre és tartatik fenn, akik annak kényszere alatt állanak.”²⁹ A jog tehát „kényszerrel biztosított összeműködés másokkal”, melyet az emberek azért hoztak létre, mert tapasztalataik révén belátták, hogy szükségleteik kielégítése ez által könnyebbé válik.³⁰

Míg a jog keletkezésének indoka ésszerűségének belátása, addig fejlődésének oka ismereteink változásából folyik. A szabályozási célok, szükségletek legnagyobb részét alig változnak, az emberi ismeretek, tudás gyarapodása viszont szükségleteink egyre optimalisabb, egyre teljesebb kielégítését teszik lehetővé.³¹ Miként írja: „a jog fejlődése nem a célok, hanem az eszközök fejlődése.”³² Ugyanazon szükségletek kielégítésének jobb eszközeit ismerik fel az emberek az idők múltával. Végső soron az „ismereteinkbe való gyarapodás (...) okozza a jog legnagyobb, legmélyebbre ható változásait”,³³ amelyre vonatkozóan számos példát és adalékot említ. Így az sem véletlen, hogy mindebből általános társadalomfejlődési elvet állítson fel, miszerint, a „társadalmi haladás főoka” is az „ismeretek haladásában” keresendő.³⁴ A célszerűségi belátás hordozói, első felismerői a társadalom kiváló tagjai, akik a jogintézmények kialakításában és fejlesztésében élén járnak.³⁵

Pikler a jog keletkezéséről és fejlődéséről írt könyvének „folytatásaként” adta közre még ugyanazon évben *Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése* című „könyomatos” állambölcseleti művét.³⁶ Gondolatmenete a már ismert belátásos elmélet alaptételéből indul ki. Úgy véli, hogy valójában nincsenek elvi különbségek az eltérő társadalmi „egyesületek” és az állam között: „Az összes emberi egyesületek, a család, a nemzetség, a törzs, a község, a megye, az állam, az egyház, sőt a nemzetek is mind olyan meggondolások következtében keletkeznek, mint a nagy államközi összeműködések és azon kis egyesületek, amelyeknek ily céltudatos keletkezését mindenki elismeri. Az emberek olyan egyesületeket alkotnak, amilyenek szükségleteiknek megfelelnek (...) Ez az emberi egyesületek alaptörvénye...”³⁷ A társadalmi történeti fejlődés következtében az emberek rájöttek arra, hogy számukra az állam a legmegfelelőbb társadalmi „egyesület”. Az állam keletkezése és fejlődése így nem más, mint az emberek belátásának („célszerűségi belátás”) az eredménye. Pikler szerint az állam, mint a „legmagasabb rendű emberi egyesület” úgy keletkezik, mint például a szórakozás céljából alakult „legközönségesebb kaszinó”, vagy éppen mint bármely gazdasági cél megvalósítására megalapított részvénytársaság. Az emberek az államot annak belátásaként hozzák létre, hogy azzal az „összeműködés” legmegfelelőbb kereteit alakították ki, melyet szükség esetén kényszer alkalmazásával is megvédenek. A történelem során létrejött minden államot úgy igazol, mint a társadalmi fejlődésnek az emberek adott értelmi belátásához viszonyított legmagasabb fokát.

Lényegében ugyanezt az alapgondolatot követve magyarázza Pikler *A büntetőjog bölcselete* című – a jog keletkezéséről és fejlődéséről írt könyvének második „folytatásaként” közzétett, szintén könyomatos – egyetemi előadásában a büntetés értelmét és lényegét.³⁸ Nem fogadja el a kanti megtorló igazságosság eszméjét. Kiindulópontja a benthami utilitarista nézőpontra alapozott, melynek lényege abban áll, hogy „a lehető legnagyobb boldogságot hozzuk létre, amely az emberi érdekek összeütközése közepett



még elérhető.”³⁹ Célszerűségi-belátásos elmélete alap gondolatát – kiegészítve a haszonelvű megközelítéssel – alkalmazza a büntetés igazolásának magyarázataként, szemben a büntető ösztönnel és a megtorló igazságosság érzetével. A büntetés egyetlen forrása a „büntetés hasznosságának belátása”: „az emberek azért tartják igazságosnak a büntetést, mert nagyobb rossz áll szemben arosszal, amit a büntetés képvisel, mert a büntetés nagyobb rosszat hárít el a büntettek meggátálása által, mint amilyen rosszat okoz.”⁴⁰ Büntetőjog-bölcseleti koncepcióját „új célszerűségi büntetőjogi iskolának” nevezi, mely alkalmas lehet megítélése szerint a hazai kriminálpolitikai és büntetőjogi reformtörvények elméleti megalapozására.⁴¹ A büntetőjog és főképpen annak bölcseleti kérdései iránti érdeklődés a hazai jogfilozófusok körében mindig is vonzó problémaként merült fel. Ha csak a közvetlen előzményeket nézzük, Csatskó Imre, Pauler Tivadar, vagy később a 20. században Somló Bódog, Bibó István, Losonczy István is Piklerhez hasonlóan a jogfilozófiához közel álló kérdésként tekintett a büntető jogtudomány elméleti kérdéseire.

Pikler egész munkásságát a rá jellemző sajátos logikai út jellemezte. Első jelentős jogbölcseleti munkájában a jogérzet megfogalmazásáig jutott el, majd néhány évvel később a jog keletkezését és fejlődését tárgyaló könyvében új magyarázat keretében értelmezte ezt a nehezen körülírható ismeretlent. A jogérzet lényegét a célszerűségi belátásban ragadta meg, de ezt sem tartva végső társadalomelméleti magyarázatnak, vizsgálódásaiban új utakat keresett.⁴² Piklert már a századfordulót követően a jogbölcselet tárgyaként meghatározott emberi cselekvéseket meghatározó törvényszerűségek kutatása motiválta. Így nem meglepő, hogy az 1900-es évek elejétől kezdve – a benthami és spenceri nyomdokon haladó vizsgálódás elégtelenségét felismerve – egyre inkább a társadalmi jelenségek mögötti lélektani-pszichológiai okok foglalkoztatták. Ezzel szembefordult a materializmus társadalmi-gazdasági okokat kereső felfogásával. Ennek következtében fokozatosan eltávolodott a jog- és állambölcseleti problémáktól és lényegében tudományszakot váltva a 20. század első évtizedének közepétől a pszichofizika és érzékfiziológia felé orientálódott, tanulmányok és könyvek sokaságát készítve e területen. Mint kísérleti pszichológus nemzetközi elismertségre tett szert, de mint a természettudományos módszert követő pozitivistá gondolkodó idővel egyre inkább anakronisztikussá vált a hazai jogbölcseleti gondolkodásban. Az 1910-es évek elejétől a neokantianizmus térhódításával véggépp perifériára került, egykoron a szűkebb szaktudományi határokat jelentősen túllépő ismertsége teljesen elenyészett.

A hazai jogbölcseleti utókor nem bánt kesztyűs kézzel Pikler vonatkozó életművével, illetve annak megítélésekor kellően kritikus hangvételt ütött meg. Moór Gyula – későbbi tanszéki utóda a pesti egyetemen – az „egyoldalú naturalista és egyben utilitarista szociológia” képviselőjének nevezi.⁴³ Még Pikler életében egykori tanítványa, Horváth Barna sem éppen hízelgő véleményének adott hangot jogszociológiai alapművében: „Az ahistorikus természettudományos jogszociológia – amellyel kiváltképp Pikler próbálkozott – gyatra eredményei abból a már ismert körülményből magyarázhatók, hogy a jog közvetlen és specifikus feltételei, funkció-összefüggései sohasem ismerhetők meg kizárólag a természetből.”⁴⁴ Mindezek ellenére gondolatai és tanítványai jelentős hatást gyakoroltak a hazai társadalomtudományi gondolkodásra. A nézeteivel vitatkozók közül mindvégig vehemens kritikái megjegyzéseket váltott ki. Nemigen lehetett találkozni vele szemben közömbös megnyilvánulással.



Jegyzetek

¹ Pikler Gyula (1864. május 24., Temesvár - 1937. november 28., Budapest). Egyetemi tanulmányait a pesti egyetem jogi karán végezte. 1884-1891 között a képviselőház segédkönyvtárnoka, közben alma materében 1886-ban – 22 évesen – jogbölcseletből egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1891-től a pesti jogbölcselet tanszékre címzetes, 1896-tól – Pulszky Ágost utódjául – nyilvános rendkívüli, 1903-tól rendes tanárrá nevezték ki. A Társadalomtudományi Társaság alapító tagja, 1901-től alelnöke, 1906-1920 között elnöke. Szellemi hatása tetten érhető a Huszadik Század című folyóirat indításánál (1900), a Galilei Kör megalapításánál (1908), illetve a Társadalomtudományi Könyvtár kiadásában. 1910 után érdeklődése a lélektan és a pszichofiziológia felé fordult. Az 1918-as „őszirózsás” forradalom eseményei még lelkesítették, a proletárdiktatúra eszméjét polgári radikális nézeteivel nem tudta összeegyeztetni. 1919 tavaszán egészségi okokra hivatkozva szabadságot kért, és külföldre (Bécs) távozott. 1920-tól már nem vesz részt az oktatásban. 35 évi szolgálat után 1925-ben végérvényesen nyugdíjazták. Élete hátralévő éveiben visszavonultan, családjá ecsédi birtokán élt, ahol pszichofiziológiai kísérleteket folytatott. Tanítványi köréből kerültek ki a 20. század eleji progresszív társadalomtudomány legismertebb személyiségei: Jászi Oszkár, Somló Bódog, Vámbéry Rusztem.

² Pikler Gyula: Az állam ellen = Budapesti Szemle, XLV. köt. (1886) 232. o.

³ Pikler Gyula: Bevezető a jogbölcseletbe. Athenaeum, Budapest, 1892.

⁴ Vö. uo. 18., 24. o.

⁵ Uo. 5-6. o.

⁶ „Az anyag, amelyben a törvényhozó dolgozik, az emberi társadalom. Amint a cipésznek ismernie kell a bőr tulajdonságait és a láb bizonyos tulajdonságait, munka-eszköze tulajdonságait; amint az építésznek ismernie kell a téglát és a vakolatot, a fa és a vas tulajdonságait és a mechanika bizonyos törvényeit; amint az orvosnak ismernie kell az emberi test szerkezetét és az emberi élet folyamatait, e szerkezet és életfolyamatok törvényeit: épp úgy kell a törvényhozónak ismernie a társadalom szerkezetét, életfolyamatait, tulajdonságait, törvényeit.” (Uo. 150. o.)

⁷ Uo. 30. o.

⁸ „... minden ember bír jogérzettel, amely neki bizonyos szabályokat diktál és melynek alapján magukat a tételes jogokat is bírálja és esetleg jogtalanságnak mondja azt, amit az állam jognak hirdet.” (Uo. 26. o.)

⁹ Uo. 54. o.

¹⁰ „Mint minden cselekvővel, úgy a jog alkotásával és fenntartásával is saját boldogságukat akarják az emberek előmozdítani.” (Uo. 30. o.)

¹¹ „... a természetjog tudományának legvirágzóbb két korszakában [őkor, illetve újkor] annak képviselői a kizárólagosan igaz és örök jogot abban találták, ami éppen koruk jogérzetének megfelelt.” (Uo. 64. o.)

¹² Uo. 47. o.

¹³ Az elmúlt századforduló egyik új fogalmaként használt „élő jog” kifejezést is kapcsolatba hozza a jogérzettel: „... cselekvésünkben tulajdonképi jogérzetünkre hallgatunk. Ez az élő jog.” (Uo. 57. o.)

¹⁴ Vö. uo. 93-101. o.



¹⁵ Uo. 109. o. A jog és anyag folytonos változásának viszonyáról az alábbiakat írja: „Annak, aki a joggal, amely az emberi cselekvőség egyik terméke, tudományosan akar foglalkozni, tudnia kell az emberi cselekvőséget úgyis tekinteni... mint az anyag folytonos változásainak egy nemét; a különböző jogok keletkezését, fenntartását és pusztulását oly eseményeknek kell tekintenie, amelyek ugyanazon törvényszerűségekkel állnak be bizonyos okok folytán és ugyanazon törvényszerűségekkel idéznek elő bizonyos hatásokat, a mely törvényszerűséggel esnek a testek bizonyos körülmények közt, és a mely törvényszerűséggel terjeszti ki a hő az anyagot.” (Uo. 112. o.)

¹⁶ Uo. 116. o.

¹⁷ Uo. 110. o.

¹⁸ Uo. 139. o.

¹⁹ Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről. Politzer, Budapest, 1897., 1902². (A továbbiakban a második bővített és javított kiadásra történik hivatkozás.)

²⁰ Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről, i.m. 21. o.

²¹ Uo. 1. o.

²² A belátás lényegére vonatkozóan Pikler már ekkor (1897) természettudományos magyarázatot ad. A célszerűségi belátás alapján cselekvő ember tevékenysége elemi, általános pszichofiziológiai tényre visszavezethető: „Az a belátás, hogy valamely cselekvési mód egy szükségletet kielégíteni képes, azon idegrendszerbeli tény korrelátuma, hogy valamely idegfolyamat egy másik idegfolyamattal összhangban van, ezt erősíti; a belátás voltaképpen e tény eszméltre jutása.” (Uo. 173. o.) A belátás e szerint „idegfolyamat”, amelyet a test részeinek folytonos mozgása hoz létre: „A helyett, hogy azt mondanók, hogy a jog az emberek azon belátása folytán keletkezett, hogy szükségleteiket bizonyos cselekvési módok segítségével elégíthetik ki, és hogy e belátás fejlődésével fejlődött; a helyett azt mondjuk: a jognak megfelelő idegfolyamatok és cselekvési módok a régebben kiképződött idegfolyamatok és testi működések befolyása alatt és azokkal, illetőleg azok legerősebb részével összhangban, egy irányban keletkeztek és fejlődtek, és ezen befolyás és összhang mint célszerű nagymértékben éreztette is magát az eszméletben.” (Uo. 177. o.) A Pikler-féle új pszichofizikai felfogás első magyar nyelvű összefoglalásáról lásd: Pikler Gyula: A lelki élet fizikája = Huszadik Század, II. évf. (1901) 2. sz. 81-101. o.

²³ „... az igazság elve voltaképpen a célszerűség elve az emberi szükségletek összeütkezésének esetére alkalmazva.” (Uo. 224. o.) „Az igazságosság tehát belátás terméke, intellektuális termék.” (Uo. 238. o.)

²⁴ Uo. 109. o.

²⁵ Jogelméleti fő művében kifejtett legfőbb tétele sem győzte meg Pikler korabeli kritikussait arról, hogy elmélete az igazi „tudományos” jogbölcselet: „Ez a merész és érdekes kísérlet bizonyítja be éppen kézzelfoghatólag, hogy a »a legjobb jog természettudománya« csakugyan nem egyéb, mint egy új észjog, egy természettudományi színezetű természetjog, mely a régi természetjog csalatkozhatatlanságát vindikálja magának.” (Finkey Ferenc: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi... 408. o.) Majd sommásan így minősíti: „... Pikler jogbölcselete egy szociológiai, vagy ha jobban tetszik: természettudományi észjog...” (Uo. 411. o.)

²⁶ Pikler a VII. („A jog és igazság” című) fejezetben e kérdéskört részletesen, konkrét példákon keresztül elemzi.

²⁷ Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről... 201. o.



²⁸ „... a cél, az eszmény, amelyet az embereknek, mint jogalkotóknak ki kell tűzniök, nem csupán oly jog, amely mellett az élet föltételei megvannak, vagy éppen oly jog, amely mellett egyik ember sem sértheti a másik ember életének föltételeit, hanem oly jog, amely az emberek lehető leghatályosabb összeműködése által a lehető legboldogabb, legjobb és legszebb életet biztosítja.” (Uo. 209. o.)

²⁹ Uo. 48. o.

³⁰ „Az az összeműködés, amelyet a jog szabályai megállapítanak, a legkülönbözőbb emberi szükségletek kielégítését, a legkülönbözőbb bajok elhárítását célozza és a legkülönbözőbb eszközök fölhasználására vonatkozik.” (Uo. 209. o.)

³¹ „E változásokra nézve azt állíthatjuk, hogy ezeknek az az oka, hogy az emberek ismeretei attól, hogy szükségleteiket hogyan elégíthetik ki legjobban, az idő folytán gyarapodnak, és hogy az emberek, szükségleteiket a lehető legjobban kielégíteni akarván, ennél fogva az összeműködésnek, a jognak új neveit hozzák létre. Vagyis a jog fejlődésének ugyanaz az értelmi haladás az oka, amely a szintén az életszükségletek kielégítésére szolgáló anyagi berendezések, az élelem, a lakás, a ruha és a munkaeszközök és fegyverek és a technikai eljárások tökéletesedésének az oka. A jog fejlődése éppúgy értelmi, intellektuális fejlődés, mint ezeké.” (Uo. 54. o.)

³² Uo. 56. o.

³³ Uo. 55. o.

³⁴ Uo. 70. o.

³⁵ „Ha ugyanis a jog belátás terméke, éppúgy, mint a földművelés, a tehniká vagy általában a tudomány, akkor a jog terén is mindig érvényesülnie kellett a lángeszűek és az értelmesebbek kiváló értelmének, akkor a jogot is, annak egyes intézményeit, az intézmények egyes javításait is a kiválóbb értelműeknek kellett kitalálniok, feltalálniok és a többiek közt terjeszteniök.” (Uo. 96. o.)

³⁶ Pikler Gyula: Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése. – Az igazságosságról általában. Politzer, Budapest, 1897. A szerző egyetemi előadásai után közzétett könyvátű jegyzet első „könyvnyomásos” kiadása: Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése. (Ötödik javított és bővített kiadás) Politzer, Budapest, 1905. (A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozunk.)

³⁷ Uo. 6. o.

³⁸ Pikler Gyula: A büntetőjog bölcselete. Politzer, Budapest, 1897.

³⁹ Uo. 5. o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. 138. o.

⁴² Pikler belátásos elméletét újabb érvekkel kívánta alátámasztani a totemizmus eredetéről tanítványával közösen írt művében. Vö. Pikler, Julius – Somló, Felix: Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie. K. Hoffmann Rechtswissenschaftlicher Verlag, Berlin, 1899.

⁴³ Moór Gyula: A jogbölcsélet problémái. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945. 44. o.

⁴⁴ Horváth Barna: Jogszociológia. A jog társadalom- és történetelméletének problémái. (Ford.: Zsidai Ágnes) Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 69. o. (A mű eredetileg német nyelven jelent meg 1934-ben.)